

Een eiland te ver

De speurtocht naar Ithaka

Cees Goekoop, burgemeester van Leiden, publiceerde zes jaar geleden het boek *Op zoek naar Ithaka*, waarin hij beweerde het legendarische eiland, woonplaats van de Griekse held Odysseus, te hebben gevonden. In januari van dit jaar zond de AVRO hierover een documentaire uit. Heeft Goekoop 'het raadsel Ithaka' opgelost, of moet hij zijn Homerus herlezen?

Goedkoops boek is zonder meer boeiende lectuur. De schrijver zet helder uiteen waarom de identificatie van het Homerische Ithaka altijd een probleem is geweest. Elk eiland uit de betrokken regio bevat kenmerken die overeenstemmen met elementen uit Homerus' beschrijving - maar ook kenmerken die dat juist niet doen. Goekoop bespreekt de belangrijkste theorieën en zegt waarom ze volgens hem niet deugen. Toch wil hij het uitgangspunt dat Homerus een bestaande locatie in gedachten had, niet opgeven. Gewapend met zijn ervaringen als zeezeiler in dat gebied, komt hij met een eigen oplossing van het raadsel.

Er is Goekoop voor de voeten geworpen dat zijn zoektocht onzinnig zou zijn. Odysseus, koning van Ithaka en een van de helden van de Trojaanse oorlog, was geen werkelijk bestaande figuur. De locatie die hij trachtte te vinden zou daarom ook niet historisch zijn. Die kritiek snijdt geen hout. Een auteur kan immers karakters en een verhaal verzinnen, en deze vervolgens situeren in een bestaande omgeving. Anderen vergeleken zijn boek met *Where Troy Once Stood*, van Iman Wilkens. In deze bestseller werd betoogd dat de legendarische stad Troje in Engeland lag en de Trojaanse oorlog daar is gevoerd, door de Kelten. Dergelijke onzinnige bedenksels halen in de verste verte niet het niveau van Goekoops boek. Diens vertrekpunten en argumentatie verdienen serieuze aandacht.

Onooglijk gat

Homerus' Ithaka moet deel uitmaken van de Ionische eilanden, ten westen van Griekenland. Er is één zeer voor de hand liggende kandidaat: het eiland dat momenteel Ithaka of Thiaki heet. Dit sluit echter niet naadloos aan bij de beschrijving die Homerus in de *Odyssee* geeft:

Simon
Burgers

'Eromheen liggen vele eilanden, vlak bij elkaar, Doulichion, Samos en het bosrijke Zakyntos. Ithaka zelf ligt laag, en het verst weg in zee naar het westen toe - de andere liggen terzijde naar het oosten en zuiden gekeerd' (boek IX, regel 22-26).

Een blik op de kaart leert dat er rondom Ithaka/Thiaki inderdaad drie eilanden liggen: Lefkas, Kefalinië en Zakinthos. Echter, niet Ithaka/Thiaki ligt het meest noordwestelijk, maar Lefkas. Sommige onderzoekers lossen dit probleem op door Lefkas niet tot de eilanden te rekenen. Het zou in de tijd van Homerus met het vasteland verbonden zijn geweest. Maar dan zijn er maar twee eilanden over, en Homerus noemt er toch echt drie.

Een ander probleem met Ithaka/Thiaki is de plek waar de vrijers van Odysseus' vrouw Penelope in een hinderlaag lagen voor de naar 'Ithaka-stad' terugkerende zoon van Odysseus, Telemachos. Volgens Homerus verscholen ze zich op een eilandje tussen 'Ithaka' en 'Samos'. Als het huidige Ithaka ook het Homerische was, dan moet 'Samos' het huidige Kefalinië zijn. In de zeestraat tussen deze twee eilanden ligt bovendien een piepklein eilandje. Maar, zoals Goekoop aannemelijk weet te maken, 'Ithaka-stad' lag aan de oostkant van 'Ithaka' en Kefalinië ten westen van Ithaka/Thiaki. Dan is het onbegrijpelijk dat de vrijers zich in de zeestraat tussen 'Ithaka' en 'Samos' verschansten.

Zo zijn er nog veel meer problemen. Over de plek waar Odysseus na twintig jaar zijn Ithaka weer zou betreden, schrijft Homerus:

'Er is in het land van Ithaka een zekere haven van Phorkys. (...) Een tweetal steile kapen springt in zee vooruit, naar de kant van de haven toe lager wordend. Aan het eind van de haven staat een lang-

Odysseus doodt de vrijers

bladige olijfbom, en in de buurt daarvan is een lieflijke, schemerige grot, gewijd aan de nimfen. (...) De grot heeft twee toegangen, één naar de noordenwind gericht, waardoor de mensen kunnen afdalen; de toegang naar de zuidenwind is voor de goden bestemd, daarlangs treden de mensen niet binnen, want het is de weg van de onsterfelijken' (boek XIII, regel 96-112).

Op Ithaka/Thiaki is inderdaad een baai met, 180 meter daarboven, een grot. Maar volgens Goekoop is het 'een onmogelijk gat (...) De dichter moet wel over een ongebreidelde fantasie beschikt hebben om deze nauwe, akelige spelonk hoog in de bergen om te toveren tot een lieflijke, bij de zee gelegen grot der nimfen.'

Goekoops oplossing van het raadsel is origineel. Om te beginnen komt hij met de verrassende observatie dat Ithaka nergens in de Odyssee met het woord *nēsos* (eiland) wordt aangeduid. Dit brengt hem op het idee dat we 'Ithaka' moeten zien als een deel van een groter eiland. Hij komt uiteindelijk tot de conclusie dat 'Ithaka' het noordelijk deel is van Kefalinië. De rest van het eiland was dan Doulichion; 'Samos' is het huidige Ithaka/Thiaki en Zakynthos is altijd dezelfde gebleven.

Odysseus en Nausikaa

Eenmaal bij deze conclusie aangeland, vindt Goekoop nu ook een baai van Phorkys, inclusief grot met twee ingangen. Het eilandje waar de vrijers hun hinderlaag gelegd hadden blijkt nu ook op de juiste plaats te liggen, want als Telemachos naar de oostkust van Kefalinië voer, komt hij daar wél langs. Eén probleem blijft. Het eilandje in die zeestraat heeft volgens Homerus twee havens (waarin de vrijers zich verscholen), en dat van Goekoop heeft er niet één. Hij lost dit echter op door te verklaren dat Homerus twee havens aan weerszijden van het eiland bedoelde, met andere woorden: op de kusten tegenover het eilandje.

Met zijn theorie in de hand komt Goekoop tot veelal aardige en vindingrijke interpretaties. Een kritische inspectie laat er echter weinig van heel. In de eerste plaats kloppen niet alle details zo fraai als Goekoop ons wil doen geloven. Zo lokaliseert hij de Reithron-baai (waar de godin Athene aan land ging) vlakbij Ithaka-stad, terwijl deze volgens de Odyssee er ver vandaan ligt. En de hoeve van Odysseus' trouwe varkenshoeder Eumaios plaatst hij precies midden op zijn Ithaka, terwijl Homerus die aan de uiterste grens situeert. Dat van die havens ter weerszijden van het eilandje berust op een verkeerde vertaling. In de tekst staat ondubbelzinnig dat de havens 'op' het eilandje 'zelf' liggen.

Een groter probleem, waar Goekoop nogal nonchalant overheen loopt, is de verwisseling van benamingen. Homerus noemt het volk der 'Kefalenen', hij noemt een 'Samos', hij noemt een 'Ithaka'. Nu is er een eiland Kefalinië met daarop het stadje Samos en een eiland Ithaka. Waarom zouden die namen stuivertje gewisseld hebben?

Wanneer? Hoe gaat zo'n naamswisseling in zijn werk? Dat Terschelling ooit een andere naam zal krijgen, is denkbaar. Maar dat zal vast niet 'Ameland' zijn. En zal er dan een stad op Ameland herdoopt worden tot 'Terschelling'?

Goekoop vermeldt niet dat vondsten van munten uitwijzen dat Ithaka/Tiaki al in de klassieke oudheid Ithaka werd genoemd, dat er in de 3de eeuw v.Chr. een heiligdom voor Odysseus was en dat er spelen plaatsvonden die Odysseia werden genoemd. (Misschien is hij daar niet van op de hoogte; zijn literatuurlijst is verbazingwekkend incompleet.)

Het argument dat Ithaka nergens een eiland wordt genoemd, is minder sterk dan het lijkt. De plaatsen die in de Odyssee als 'eiland' worden aangeduid, zijn eigenlijk allemaal mythische gebieden: het eiland Ogygia van de

- op Odysseus verliefde - nimf Kalypso, het sprookjeseiland Aia van de tovenaars Kirkè - die Odysseus en zijn metgezellen tijdelijk in zwijnen veranderde -, de eilanden der sirenen, enzovoorts. Cyprus en Kreta worden nooit eiland genoemd, en een uitdrukking als 'het eiland Zakynthos' komt in de hele Odyssee niet voor. Het woord 'eilanden' wordt overigens wel gebruikt, namelijk om eilandgroepen aan te duiden:

'Ik woon op het van verre zichtbare Ithaka. Eromheen liggen vele eilanden, vlak bij elkaar, Doulichion, Samos en het bosrijke Zakynthos' (boek IX, regel 21-24).

Deze passage is de doodsteek voor Goekoops theorie. Volgens hem werd 'Ithaka' nergens een eiland genoemd omdat het een deel van een eiland zou zijn (het andere deel heette Doulichion). Maar in dat geval zou ook Doulichion nooit een eiland genoemd kunnen worden, en in bovenstaande passage staat dat Doulichion één van de eilanden is die om Ithaka heen liggen.

Geen reisgids

Tijdens de tv-uitzending van 11 januari bleek dat Goekoop nog volledig overtuigd is van de juistheid van zijn theorie. Maar nu de kijker een aantal locaties met eigen ogen kon aanschouwen, werd zijn betoog er niet sterker op. Zo konden we een kijkje nemen in de grot van de nimfen op Ithaka/Thiaki, door Goekoop omschreven als een onooglijk gat. Wat bleek? Een prachtgrot! Compleet met twee ingangen waarvan een hoog in het dak, dus onbereikbaar voor mensen. Kortom, in hoge mate in overeenstemming met de beschrijving van Homerus.

Ronduit absurd was de wijze waarop Goekoop aannemelijk dacht te maken dat een bepaalde plek op Ithaka/Thiaki niet de baai van Phorkys geweest kon zijn. We horen hem zeggen:

'Dit is de baai van Dexia, op Thiaki, en deze baai wordt door al diegenen die dit eiland als het Homerische Ithaka beschouwen als de baai van Phorkys genoemd. Da's natuurlijk een beetje merkwaardig, want deze baai heeft geen twee steile, hoog in zee naar beneden gaande kapen.'

Ondertussen zien we achter zijn rug een baai met twee steile, hoog in zee naar beneden gaande kapen. Het shot illustreert op haast groteske wijze hoe ver mensen kunnen gaan in het ontkennen van feiten die niet in hun theorie passen.

Waar lag Ithaka? We kunnen die kwestie niet zinnig benaderen indien we blijven vasthouden aan Goekoops vertrekpunten. We moeten in ieder geval niet ieder detail uit de Odyssee letterlijk nemen. Homerus kende niet het hele gebied even goed. Zijn beschrijving van de Peloponnesos bijvoorbeeld bevat meer onjuistheden dan die van Kreta. Bovendien had hij geen kaarten tot zijn beschikking. Tenslotte bestaat er ook nog zoiets als dichterlijke vrijheid. Met de eminente Homeruskenners Stubbings en Wace kunnen we dan ook zeggen dat de discrepanties tussen tekst en werkelijkheid het best toegeschreven kunnen worden 'to the fact that Homer was writing an epic, not a guidebook.'

Odysseus verblindt de cycloop

Simon Burgers is componist, en neerlandicus.

Met dank aan de classicus H. Chr. Albertz.

Literatuur

C.H. Goekoop, *Op zoek naar Ithaka*, Heureka, 1990.

A. Heubeck, S. West, J.B. Hainsworth, *A Commentary on Homer's Odyssey, volume 1*, Clarendon Press, 1988.

A. Heubeck, A. Hoekstra, *A Commentary on Homer's Odyssey, volume 2*, Oxford University Press, 1989.

Homerus, *Ilias & Odyssea*, Tjeenk Willink & Zn. (10de druk), 1970.

F.H. Stubbings, A.J.B. Wace, *A Companion to Homer*, Macmillan & co., 1962.